

Tajna Organizacja Nauczycielska

„W pierwszym szeregu walki”.

**Tajna Organizacja Nauczycielska (TON) to kryptonim podziemny
Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1939 – 1945**

Tajna Organizacja Nauczycielska

**Polska podziemna nie daje zastraszyć się
terrorem i na wszystkich frontach walki
przygotowuje się do ostatecznej rozgrywki.
Na odcinku kultury w pierwszym szeregu walki
o szkołę, młodzież, o duszę i ciało narodu stoi
nauczyciel polski.**

Z odezwy Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, lato 1942 r.

Prezes ZNP Sławomir Broniarz:

Związek Nauczycielstwa Polskiego zapisał chwalebną kartę podczas II wojny światowej, kiedy przeszedł do działalności podziemnej pod kryptonimem Tajna Organizacja Nauczycielska. Wiele tysięcy nauczycieli tajnego nauczania zginęło, broniąc polskiej edukacji i ucząc młode pokolenia podczas okupacji. Tajna Organizacja Nauczycielska stanowi ewenement na skalę światową. Jesteśmy dumni z Nauczycieli i Nauczycielek prowadzących z narażeniem życia tajne nauczanie dzieci i młodzieży w czasie wojny!

01

Już w pierwszych tygodniach okupacji niemieckiej Związek wznowił działalność w warunkach konspiracji pod nazwą Tajna Organizacja Nauczycielska.

02

Związek rozpoczął tajne nauczanie, które było ważną formą walki z najeźdźcami. Stawką było przetrwanie narodu polskiego. Ale – jak podkreślano w dokumentach TON – była to również „walka demokracji z faszyzmem”.

03

Za prowadzenie tajnego nauczania polscy nauczyciele płacili straszliwą cenę – aresztowani, ginęli w katowaniach gestapo, w egzekucjach, obozach koncentracyjnych.

Bohaterowie, z których jesteśmy dumni

Dlaczego tajne nauczanie miało tak doniosłe znaczenie?

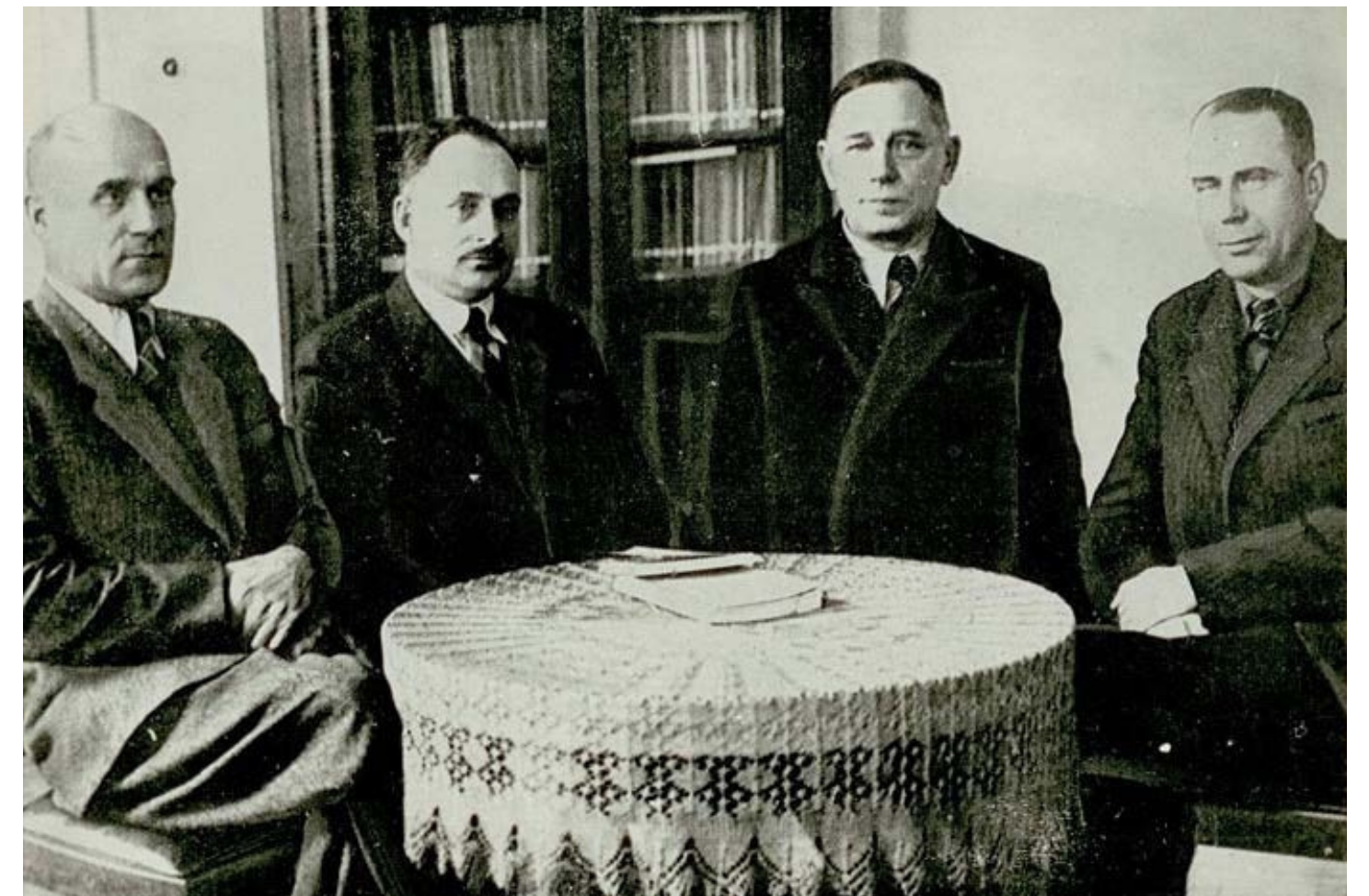
Okupant zdelegalizował wszystkie polskie organizacje działające przed wojną oraz zlikwidował polskie szkoły średnie i wyższe.

W placówkach, które mogły działać, wprowadzono okrojony i zniekształcony program, którego celem było „ogłupienie młodego pokolenia, splugawienie dziejów i kultury narodu” (z odezwy TON, 1942 r.). Degradacja szkoły powszechnej, w połączeniu z eksterminacją polskiej inteligencji, miała na celu pozbawienie narodu elit i warstwy przywódczej.

Decyzja o przejściu ZNP do działalności podziemnej pod kryptonimem TON została podjęta 26 października 1939 r. podczas spotkania członków Prezydium ZG ZNP w mieszkaniu Zygmunta Nowickiego (1881-1944), prezesa Związku i doświadczonego konspiratora jeszcze z czasów carskich (uczestnika zjazdu w Pilaszkowie w 1905 r., który dał początek działalności Związku w zaborze rosyjskim). Na czele TON stanęła tzw. Centralna Piątka.

Ważne!

Obok Zygmunta Nowickiego, w tym gronie znaleźli się także członkowie Prezydium Zarządu Głównego ZNP: Kazimierz Maj (1898-1972), Wacław Tułodziecki (1904-1985), Teofil Wojeński (1890-1963) i Czesław Wycech (1899-1977), który został później (od 1940 r.) także dyrektorem Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj.

Przygotowani na czas wojny. “Ofiarność w tej wielkiej (...) chwili”.

Celem TONu było przede wszystkim wznowienie nauczania i roztoczenia w miarę możliwości opieki nad polską młodzieżą, nauczycielami wraz ich rodzinami.

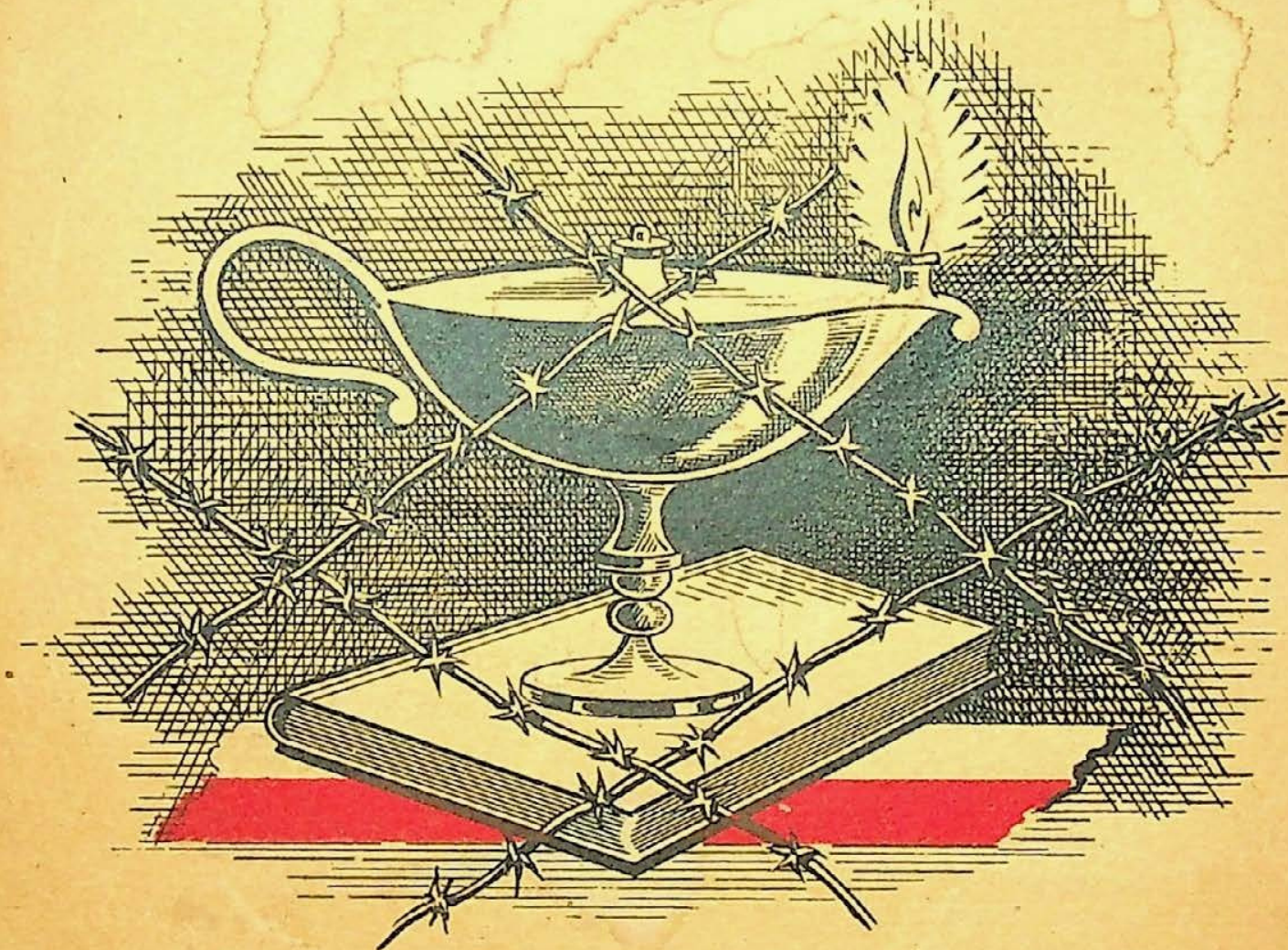
Szczególną rolę przewidziano tutaj dla nauczycielek, członkiń Związku, które w zastępstwie powołanych do walki mężczyzn nauczycieli miały przejąć zasadnicze obowiązki organizacyjne i pracę edukacyjno-opiekuńczą.

Z szeregów ZNP do tajnego nauczania i walki zbrojnej

– Nauczycielstwo obok armii zbrojnej jest drugim karnym wojskiem Rzeczypospolitej Polskiej – mówił Julian Smulikowski jeden z założycieli Związku Nauczycielstwa Polskiego i współtwórców jego potęgi w II RP.

Szeroki udział polskich nauczycieli w tajnym nauczaniu oraz w konspiracji zbrojnej był możliwy również dlatego, że byli grupą zawodową ideową i dobrze zorganizowaną. Od 1905 r. ZNP integrował i kształtował rzesze polskich nauczycieli w duchu wartości patriotycznych, niepodległościowych, w duchu służby publicznej i pracy obywatelskiej. Związek był największą organizacją nauczycielską w II RP. Członkowie ZNP w chwili próby bez wahania zdecydowali się kontynuować swoją misję nauczycielską i patriotyczną. Tajne nauczanie mogło rozwinąć się m.in. dzięki szerokiej strukturze organizacyjnej ZNP.

Niezwykła szkoła

*tajne nauczanie na terenie
Kuratorium G. S. W.*

Tajna Organizacja Nauczycielska działała nie tylko na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę, ale także w warunkach okupacji sowieckiej, na ziemiach zagarniętych przez Sowietów po 17 września 1939 r.

TON swymi działaniami objęła w miarę możliwości cały obszar II RP a w największym wymiarze tereny Generalnego Gubernatorstwa. Powstały okręgi TON: lwowski, wileński i białostocki.

Struktury TON najpełniej rozwinęły się w 1942 r. Czas największej aktywności TON-u to lata 1943 - 1945.

Pod koniec 1941 r. zalecono tworzenie tajnych klas I i II gimnazjum przy szkołach powszechnych. Na poziomie ostatnich klas gimnazjum i liceum tajnego nauczania młodzież a często i nauczyciele byli zaangażowani w konspirację ZWZ-AK i Szare Szeregi.

Program TON. „Poczucie godności i dumy narodowej”

Główne kierunki działań Tajnej Organizacji Nauczycielskiej zostały zawarte w wydanej pod koniec 1939 r. odezwie tej organizacji „Do Ojców i Matek”:

„(...) Państwo polskie,
mimo przegranej wojny,
istnieje i walka o
odzyskanie
niepodległości trwa
nadal, nikt nie jest
zwolniony od wierności
dla państwa i narodu,
obowiązkiem wszystkich
jest wychowanie całej
młodzieży w idei służby i
poświęcenia dla narodu.
Ideę tę należy wszczepiać
przez naukę szkolną.

Przeciwdziałać
propagandzie
niemieckiej i nie
dopuszczać do
zatrutowania dusz
młodzieży polskiej. W
pracy wychowawczej i
dydaktycznej
pokazywać wielkość i
piękno kultury polskiej,
rozbudować patriotyzm,
poczucie godności i
dumy narodowej.

Wojna obecna toczy się
między demokracją i
faszyzmem. Należy
uświadamiać młodzieży,
że walka o wolność jest
nieodłącznie związana z
walką o demokrację i
sprawiedliwość
społeczną”.

Ważne!

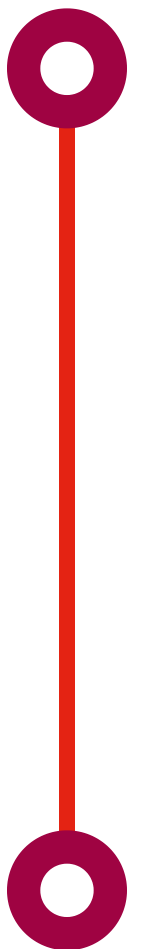
tysięcy nauczycieli! Tylu pedagogów było zaangażowanych w tajne nauczanie w najbardziej newralgicznym okresie. Ogólna liczba uczestników w całym okresie trwania tajnej edukacji była większa.

Rezultatem działalności nauczycieli skupionych w TON było uruchomienie w konspiracji zlikwidowanych przez okupanta szkół średnich, zakładów kształcenia nauczycieli, szkół wyższych. Prowadzono też tajne lekcje historii, geografii i literatury ojczystej, usunięte decyzją władz okupacyjnych w szkołach powszechnych.

TON - rola i znaczenie trudne do przecenienia

Tajnym nauczaniem podczas okupacji objęto 70 proc. młodzieży szkół podstawowych w stosunku do roku szkolnego 1937/1938. Na poziomie elementarnym było to w latach 1942-1944 1 mln 500 tys. dzieci, na poziomie średnim 100 tys. uczniów, a z wyższych studiów skorzystało blisko 10 tys. studentów – pisze w „Głosie Nauczycielskim” dr Piotr Wierzbicki.

Straty kadrowe wśród prowadzących tajne nauczanie – według różnych szacunków – wyniosły od 6 do 10 tys. pedagogów. Nauczyciele tajnego nauczania płacili za zaangażowanie często najwyższą cenę. Aresztowani przez Niemców ginęli w katowaniach gestapo i w egzekucjach. Jednym z najbardziej znanych nauczycieli TON zamordowanych przez Niemców był Marian Batko, aresztowany w drodze na tajne lekcje. Zginął zamordowany w bunkrze głodowym 27 kwietnia 1941 r. w niemieckim nazistowskim obozie koncentracyjnym Auschwitz -Birkenau.

Najbardziej widocznym symbolem działań TON w ramach Polskiego Państwa Podziemnego była rodzina Bytnarów: Jan Bytnar „Rudy”, legenda Szarych Szeregów, zamęczony przez Niemców w 1943 r., oraz jego rodzice będący aktywnymi członkami ZNP i TON. Ojciec, przedwojenny członek Związku, Kawaler Krzyża Virtuti Militari, legionista Stanisław Bytnar był zaangażowany w tajne nauczanie, aresztowany wraz z synem, trafił do Auschwitz i zginął podczas ewakuacji obozu. Matka Zdzisława Bytnarowa, członkini ZNP, udzielała się na tajnych kompletach.

Oprócz symbolicznej rodziny Bytnarów wśród bohaterów tamtych dni warto wymienić Zofię Zawadzką, siostrę Tadeusza ps. „Zośka”, prof. Kazimierza Kumanieckiego, kierownika Akcji „N” BIP KG AK, prof. Władysława Tatarkiewicza i prof. Tadeusza Kotarbińskiego, ks. Stefana Piotrowskiego kapelana AK, działającego w tajnym nauczaniu podobnie jak Stefan Wyszyński, późniejszy prymas Polski.

Na zdjęciu: Jan Bytnar „Rudy”, legenda Szarych Szeregów i bohater „Kamieni na szaniec”

Koleżanki i Koledzy w TON pozostaną w naszej pamięci!

Związek Nauczycielstwa Polskiego od wielu lat aktywnie upamiętnia dokonania Tajnej Organizacji Nauczycielskiej i nauczycieli tajnego nauczania.

To wyraz hołdu dla nauczycieli, którzy w okresie okupacji hitlerowskiej z odwagą i poświęceniem prowadzili tajne nauczanie, przyczyniając się do podtrzymania polskiej kultury, wiedzy i tożsamości narodowej!

Na budynku siedziby Zarządu Głównego ZNP w Warszawie znajduje się tablica upamiętniająca TON.

W wielu miejscowościach w Polsce staraniem ZNP umieszczono tablice pamiątkowe oraz odsłonięto obeliski poświęcone nauczycielom TON.

Z inicjatywy Związku także liczne ulice i ronda noszą imię Tajnej Organizacji Nauczycielskiej.

Delegacje ZNP regularnie składają wieńce i zapalają znicze pod tymi tablicami w rocznicę powstania organizacji lub w Dniu Edukacji Narodowej.

Upamiętniamy dokonania TON

W 2025 roku w Krakowie w ramach obchodów 120-lecia ZNP, z inicjatywy Okręgu Małopolskiego ZNP otwarto Ścieżkę Edukacyjną miasta poświęconą Bohaterom Tajnego Nauczania.

Odśłonięty został także Pomnik TON na Skwerze Tajnej Organizacji Nauczycielskiej przed budynkiem Akademii Górniczo - Hutniczej w Krakowie.

Rektor AGH prof. Jerzy Lis określił tajne nauczanie „jedną z najwspanialszych, a zarazem najbardziej heroicznych kart w dziejach polskiej edukacji”.

W Warszawie od 2000 r. znajduje się Pomnik Tajnej Organizacji Nauczycielskiej zlokalizowany na terenie Parku Kazimierzowskiego na Powiślu.

Co roku 1 września przed pomnikiem TON odbywa się uroczysty Apel Pamięci bohaterów II wojny światowej i tajnego nauczania organizowany przez Biuro Edukacji m.st. Warszawy oraz Okręg Mazowiecki ZNP. Przed pomnikiem spotykają się nauczyciele, uczniowie, przedstawiciele władz samorządowych i związkowych, by przywołać pamięć ludzi i czasu oraz wyrazić hołd nauczycielom TON.

Tajna Organizacja Nauczycielska
to kryptonim podziemny Związku
Nauczycielstwa Polskiego (1939-1945).

26 października
Dniem Pamięci o Tajnej
Organizacji Nauczycielskiej

www.znp.edu.pl

Ważne!

We wrześniu 2025 r.
Sekretariat Zarządu Głównego
ZNP ustanowił dzień
26 października każdego roku
Dniem Pamięci o Tajnej
Organizacji Nauczycielskiej.

26 października

Dzień Pamięci o Tajnej Organizacji Nauczycielskiej

Materiał ZG ZNP (10.2025). Bibliografia:
Artykuły dr. Piotra Wierzbickiego publikowane
na łamach „Głosu Nauczycielskiego” w tym m.in.:

<https://glos.pl/dziejowa-misje-polski-wypelnimy-85-rocznica-utworzenia-tajnej-organizacji-nauczycielskiej-ton>

<https://glos.pl/bojownicy-niepodleglosci-tajna-organizacja-nauczycielska-kryptonim-podziemny-zwiazku-nauczycielstwa-polskiego-1939-1945>

Artykuł Witolda Salańskiego „Dziejową misję wypełnimy”:
<https://glos.pl/dziejowa-misje-wypelnimy-w-pazdzierniku>